

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационния труд "Български/булгарски образи в рускоезична среда" на д-р Камен МИХАЙЛОВ, доцент в направление "Литература на Българското възраждане", Институт за литература, БАН

за

получаване на научната степен "доктор на филологическите науки"

София, 2012 г.

Предлаганият труд се състои от увод, три обособени части, заключение, списък на използваната литература и съдържание. Частите са свързани тематично и посредством обекта на изследване една с друга. Те се допълват и доизясняват с оглед предложената проблематика. Общият замисъл е да бъде постигната реалната картина на руско-българските отношения – извън автоматизираното им отразяване от последните 160-170 години. За да постигна своята цел извървах целия сложен път от справяне с източниците и едва след това – установяване как те са били възприемани и коментирани; третият етап от изследването е – как впоследствие биват изменяни схващанията и заявените позиции на първото поколение учени – какво се случва в края на 19,-ти, в началото на 20-ти век и в наше време. Всеки един от тези времеви периоди представлява част от налагащата се периодизация на отношенията, всеки се отличава със свои типични характеристики. Едновременно с установяването на обособените периоди протичаше и „запълването” им с конкретни факти, прояви и процеси. Бих нарекъл тази част от работата ми – класификация на възприеманите образи. Не смятам, че съм дал дори що-годе изчерпателен регистър по отношение на тях. Това изисква усилията на повече от един учен – дори защото става дума за обглеждане на огромен по обем материал. И без това бях затруднен в най-голяма степен с хронологичната координатна система,

в която наблюдавах своя обект – практически от 7 до 20 в. Беше необходимо да се справя с повече от необозрим материал – книги, статии, студии по въпроса. Пропуските в това отношение са много – някои умишлени, други – поради липса информация. Все пак заглавията, които биха могли да бъдат отразени надхвърлят възможностите на отделния изследовател. Само писаното за Константин Философ и Методий Моравски обхваща десетина хиляди заглавия със стотици хиляди страници текст. Ето защо ръководният принцип е бил – изборност на научната информация. Мога само да изразя надеждите си в това отношение, че не съм пропуснал наистина важни изследвания. Тук е мястото да изкажа своята благодарност на колегите, които ме консултираха по редица въпроси, подхванати в настоящия труд: Р. Дамянова, А. Милтенова, Хр. Манолакев, Ел. Томова. Благодарен съм и на всички онези учени, мислили и писали по проблемите, които ме вълнуват и без чиито трудове не би могло да се появи и моят текст.

I. Увод

В увода се проблематизират разглежданите въпроси, а така също се уговарят използваните от автора ключови термини. Преди всичко предметът на изследване представя начина, по който в рускоезична среда са били възприемани българските държави и тяхното население. В исторически план контактите на племената, заемали пространните територии на днешна Източна Европа, с българския народ датират още от 7 в. Това показват както запазените, макар и оскъдни, източници, така и археологическите разкопки в посочените пространства. Характерът на тези местни племена е предимно фино-угорски и едва около 30 на сто съставляват славянските маси. Те не са толкова много като различни образувания, назовани са поименно в късните летописи, фиксирани на староруски език: поляни, радимичи, северяни, вятичи, древляни.

Значително по-многобройни са имената на фино-угорските племенни групи: мордва, чудь, меря и т.н. Така или иначе, доколкото впоследствие като единствен разговорен език се налагат славянските говори, то формулата "рускоезична среда" е относително точна и покрива особеностите на съществуващата през вековете езикова ситуация. Все пак - следва да държим сметка, че фино-угорското население е значително по-многобройното, и макар да не успява да наложи своите говори като койне-комуникативни, в бита и културата на оформящата се "руска маса" голяма роля играят представите за света, ценностната система, правилата за поведение, мисленето на въпросните "варварски" племена. С течение на времето те се оказват "славянизирани", подобно на прабългарската маса в отсамдунавските територии, но докато основните племенни образувания - такива като оногурите, оногундурите, котрагите са безспорно малцинство на Балканския полуостров и естественото им претопяване не буди научни въпроси, то обратно - в "руските предели" малцинственото славянско население успява да се наложи на далеч превишаващия го по брой фино-угорски контингент. А този факт буди множество въпроси.

Все в този "въвеждащ" текст биват изяснени и параетническите термини като "руотси", "българи", "булгари"; разбира се - центалният термин "образ", който определя насоката на труда - към рецептивността и ейдеологичната проблематика. Под името руотси са били отбелязвани във византийските договори и някои други текстове варварските маси, съставени предимно от фино-угорски контингент с известни, малобройни, славянски групи. По такъв начин, както от историческа гледна точка, така и научно-адекватно този термин заслужава своя живот и разпространение в литературата. От 11 в. нататък провежданата от хората идентификация показва, че масите от хора са започнали да се възприемат като "руси". Все още означението не представлява етноним, но сравнително добре отразява етапа в развитието на източноевропейското население по време на

полисния му и княжески-организиран живот. Тъкмо от този параетноним се поражда съществуващия и днес продуктивен термин роси, российский и Россия - все означения на многоетническото, многоконфесионално и многокултурно население, населяващо общото пространство - Россия. В отличие от тях "руси", "руски" и "Русия" (Рус) се превръщат в означения на етническият контингент, определящ се като маса с единен генетически произход, съответно - на пространство, което исторически и политически принадлежи на същия този контингент. За съжаление в българската научна литература бива възприето единствено означението "руси", както и производните от него, което не дава възможност за точно отразяване на процесите и явленията.

Що се отнася до образологията, върху която са съсредоточени моите усилия, то обемът на термина "образ" възприемам широко - като своеобразна парадигма от представи, предизвикани от словесните описания, визуални представи, съдържащи се в картини и картни изображения, а така също и слухови възприятия - породени от т.нар. "български разпев" в руското църковно богослужене. Използваната методология е тази на сравнителния анализ и обобщаване на фактите, а включената тематика определя общокултурния подход към явленията.

II. Първа част

„Общо познание. Историко-филологически комплекс”

Първата част се „открива” с главата „Дославистични форми и параславистични форми на българистично познание”. Тя е своеобразен ключ към цялата книга, тъй като кодира идеята за цялостно преобръщане на българистичното познание. В противовес на убеждението, че основополагането и развитието на славистиката стои в началото на интереса към българската проблематика, тук се доказва убедително, че далече преди възникването на споменатата университетска дисциплина

(славистиката се основава именно като такава) съществува достатъчно сериозен интерес към България и българите, независимо от това, че държавата не съществува самостоятелно, а е включена в рамките на Османската империя. И което е изключително важно – осмисля се и се възприема *българската традиция*, при това не само като културен, филологически и религиозен факт, но и като държавнотворческо присъствие в историческия процес на Европа. Наблюдението категорично се противопоставя на руските концепции, които грубо социологизират и генерализират историята. Според тях унищожаването на българската държава непосредствено и *естествено* води до прекъсването на каквото и да било влияние, ако приемем че такова изобщо е съществувало. Като аргумент правя аналогия с византийското влияние, което продължава дълго след падането на Източната империя, нещо повече – достатъчно силно е чак до 19 в. Заявената в главата концепция пряко ще допълни посетнешното разглеждане на българските въздействия върху руската литература и култура – когато се обосновава *второто старобългарско влияние*, което протича тъкмо през 11-12 в., време, когато Първото българско царство вече не съществува, но и време, когато продължават продуктивните връзки между Българската апостолическа и Руската православна църква, когато изнесените от Българските библиотеки книги изиграват изключително благотворна роля върху руските грамотеи и когато, най-сетне, многочислени български църковни дейци емигрират в руските предели и изпълняват своя просветен, богослужебен и книжовен дълг към приелата ги държава. За пръв път се обръща внимание върху параславистичните форми, които имат не по-малко място от същинскославистичните форми на познание, и които заслужават да бъдат превърнати в обект на трайно научно изследване.

Разгърнатата концепция за старобългарския език като основен образ в руската менталност се доказва чрез поредица от подглави, в които

подробно са анализирани такива средищни текстове като Господнята молитва, Псалтира, Апракоса, Изборниците на цар Симеон, които биват драстично преименувани в рускоезична среда като Изборници на Светослав. Все в тази посока са творческите потици, които руските грамотеи получават за съставянето на произведения, посветени светци, „просияли от руския род”, а така също – най-силно идентифициращите всяка една култура текстове – тези на историческите и историкоподобните произведения. Въпреки всички опити на руските учени от началото на 20-ти и особено от края на 20 в. да доказват, че тези летописни произведения са били преведени на руска почва, все повече факти се натрупват, недвусмислено показващи правотата на цяла поредица слависти от края на 19 в., които са проявили научна обективност и са идентифицирали хрониките на византийските писатели като първоначално преведени в България и от български компилатори. Същата тази глава завършва с един корпус от източници, които за първи път се въвеждат и анализират в българската наука. Става дума за Азбуковниците и тяхното място като важен първоизвор на оригинални текстове, в които България и българското биват специално означавани. Всъщност това е големият проблем за етносното маркиране на паметниците, което се извършва по различни начини – съществуват статии за т.нар. глоси, за авторството на отделни писатели, което бива изрично споменавано в заглавията на средновековните произведения, особено с оглед на етнонимите (напр. „екзарх Български, „български епископ”, или просто прилагателно иметноним, субстантивирано като фамилия – Теофилакт Български), още по категорични (и многобройни) са означенията в Азбуковниците.

Идеята за съществуващото историческо познание за България/Булгария и българите/булгарите се разгръща и аргументира в следващата глава – „Исторически образи на България, българите и българското в рускоезична среда”. Тя също така се открива с коментарен

текст, който чрез обстоен и последователен анализ разкрива манипулациите по българската тема в една от най-разпространените, цитираните и авторитетни летописи – „Повесть временных лет”. Още тук аз подчертавам основанието, което ми дават фактите да обоснова едно много характерно явление в руската култура и традиция – „премълчаването”. Всичко, което не представлява интерес за руските грамотеи, което не отговаря на непосредствените идеологически условия, бива целенасочено и упорито премълчавано. Потърсени са корените на тази тенденция – тя възхожда към моделите на византийската дворцова летописна традиция, но в руски условия е доведена до краен радикализъм. Като явление тя възниква достатъчно късно – 14 в. – и включва заличаването на всички неприемливи следи от чуждо влияние върху руската култура, в това число и унищожаването на оригинални паметници. За провеждането на подобна линия активно действат както византийските колегии, периодично изпращани в Русия за „поправяне” на първоначалните паметници, така и техните „ученици” от рускоетнически произход. Политическите и икономически интереси на привържениците на провизантийското влияние и проруският път на развитие се припокриват напълно или частично за големи периоди от време. Това се оказва пагубно за българската културна и религиозна традиция; бива необратимо деформирано руското масово и елитарно съзнание по отношение на историческите дадености, културните факти и процеси. Логически последователно за труда се явяват подглавите представящи борбата за църковно влияние в руските княжества и полиси, борбата между оформилите се три партии – „пробългарска”, „проруска” и „провизантийска”. Ценен източник за информация, те се явяват продължение на писаното от някои предходници, сред които следва изрично да се отбележи Й. Табов и книгата му „Когда крестилась Киевская Русь”. За съжаление у специалистите по българска средновековна

църковна история подобни тези не се срещат. Ето защо възстановяването на цялостната картина по църковните борби ще изисква тепърва сериозни усилия от българските изследвачи.

Завръщайки се към проблема за това какво конкретно усвоява руският образован елит от българските си учители аз спирам вниманието на читателя върху един от най-съществените въпроси – този за държавността, идеите за тип държава, държавническо поведение, усвояване и управление на подвластните територии. Този проблем винаги е оставал встрани от интереса на учените, и за съжаление едва тук и сега намира своето подробно разглеждане. По мое мнение – твърде закъсняло.

Четвъртата глава е посветена на ранни исторически трудове, писани по времето на Паисий Хилендарски и около него. Въвеждат се в българската наука такива основополагащи съчинения като историите на Г. Милер и Й. Щритер. Действително уникално е делото на Й. Щритер, който не само превежда от латински огромен корпус от произведения на византийски хронисти с оглед българската история, но и дава кратки но точни коментари на казаното в тях. Едва през 60-те г. на 20 в. българската научна мисъл съзрява до подобен род историзъм и го осъществява посредством поредицата чужди извори за българска история. Отделно, Й. Щритер сам предава най-важното от българската/булгарската история в популярни издания, каквито са историческите календари. Направен е подробен анализ на историческите модели у М. Ломоносов в съпоставка с тези в „История славяноболгарская” – също една неразвита посока на осмисляне в родната наука.

В обособена подглава съм разгледал т.нар. „информационни носители за широка употреба”. На първо място това са различните видове календари (за историческите вече стана дума). Освен тях обаче, такива са картините – предимно лубочни гравюри, но така също дърворези, литографии и др., в които са пресъздадени български теми – исторически

явления, лица и места. Издирени от мене са повече от 70 такива артефакти в руските архиви, сред които повече от знаменателни са тези, които представляват богомилите, български/булгарски исторически личности, българска емблематика („Български княз”, „Български юнак”, „България зове за помощ” и т.н.). Възстановен е контекстът на изображение, представящо македонските български предели и население, като заслужено наказани от бога. Дълбоката причина за това се оказва все тази древна представа за българите и за България като еретици, изградили еретическа държава (и църква).

За пръв път се предлага и цялостна разработка по проблема за битопознанието, което руотсите (впоследствие и русите) изграждат за булгарите/българите. Събрани са множество факти от редица изследователи, предимно от унгарски произход, чиито трудове доказват категорично, че няколкостотин думи, назоваващи зърнопроизводителски, лозарски, виноделски, скотовъдски и военни предмети с думи от прабългарски характер, преминали в маджарския език. Фактът ясно показва, че прабългарите са имали развито селско стопанство и животновъдство, което непосредствено кореспондира с някои съвременни български проучвания, от които се вижда, че пшеничени зърна, намерени в прабългарски погребални камери, представляват целенасочено селектирани видове 200-300 години преди полагането им в даровите урни. За цяла редица азиатски и дори арабски народи пшеницата за готвене носи името „булгур”. Или – прабългарите се оказват оседнал земеделски народ най-късно от 2 в. от н.е. Подобни лабораторни резултати са от изключителна важност, тъй като недвусмислено опровергават тезите за номадски и доцивилизационен характер на прабългарските племена. Пак тук са анализирани сведенията на арменски и арабски пътешественици и дипломати, които са особено ценни с описанията на прабългарско въоръжение, начините за водене на бой, а така също - с традиционните

произвеждани и продавани от прабългарите стоки. Сред тях попадат желязото и произведения от желязо – плетени ризници, саби, земеделски и занаятчийски сечива, което свидетелства за развита технология по рудодобив, металолееене и металообработка.

В отделна подглава е разгледана дейността на всеруския патриарх Йоаким, който самостоятелно изработва план за освобождението на България с цел последващото ѝ присъединяване към руското царство. Замислите му се облягат на поредица от умели дипломатически ходове, които обаче биват осуетени от руско-полския мирен договор, насочен срещу Турция. В хода на бързоразвиващите се политически процеси, Йоаким Всеруски пренасочва усилията си към помощ за организираното от българите Второ търновско въстание. Такава помощ е потърсена от неговия главен ръководител – внука на Иван Срацимир, заминал за Москва с такава цел. Сведенията, съдържащи се в почти неизвестното у нас житие на патриарх Йоаким, значително допълват знанието ни за това въстание, като коригират съществено неговия обхват и движещите сили.

В осма подглава е разгледан един неподозиран и невключван досега в научно обръщение изворов материал. Става дума за географските карти и географиите, в които биват отразени не само българските държавни граници и територии, но и биват представени повече или по-малко обширни сведения за населените места и населението – обичаи, облекло, характер, произвеждани стоки, търговия. Най-забележителна в това отношение е Бишинговата география, в която цели 70 страници са посветени на България и българите. За отбелязване е това, че тази география служи като учебник на обучаемите (от ученици до дипломати и наследници на княжеските престоли и царския трон) за един продължителен период от време.

Първата част на дисертационния труд завършва с един съществен проблематичен кръг. Това е явлението „унищожаване на българските

книги и паметта за българското”. Постарал съм се да представя не известните твърдения на българи-възрожденци (предимно), но изключително посочвания на чужди автори от времето на научните им пътувания през българските земи. В основата на изследването е положена командировката на В. Григорович и записите, които той оставя за библиотеките и хранилищата на Атонските манастири, а така също някои църкви и манастири в Македония. Самото явление се оспорва от редица съвременни български учени, чиито становища са изградени върху опровергаването на прословутото изгаряне на царската/патриаршеската търновска библиотека от гръцкия митрополит Иларион Критски. Обикновено се изтъкват изследвания на Ю. Трифонов, като се пропуска „дребния” факт, че ученият оспорва не унищожението на библиотеката по същество, а че то е извършено от Иларион Критски. Тук съм се постарал да направя подробен списък на унищоженото с оглед материалите, които съм ползвал. По мое мнение темата е сериозна и заслужава специална разработка, но това е задача за бъдещи търсачи на истината и други, по-целенасочени жанрови форми. Част от процеса по унищожаване на паметта за българското е изличаването на българските етноними в ръкописите, съхраняващи се в руски библиотеки и архиви. Върху това, за радост, са обърнали внимание редица учени, чиито наблюдения съм представил. Изводът – че процесът е преднамерен и целенасочен, е направен преди десетилетия – от изследователи като В. Николаев, А. Чилингиров, Й. Табов (отделни споменавания се срещат и у други автори); моята задача е била да обобщя и потвърдя направеното от предходниците, като добавя и своите собствени наблюдения. Въпросният процес много ясно проличава в екземплярите на жанровия клас азбуковници, за който вече стана дума.

III. Втора част

„Отрицателни образи”

Втората част на дисертационния труд представя възприемането на България/Булгария, българите/булгарите и българското/булгарското от рускоезичното население, намиращо се в непосредствена съседска близост до Велика и Волжско-Камска България, а така също в близки взаимоотношения с Дунавска България. Ето защо тази част е именувана „Етнорецепция”. Избраната научна методология за работа е възстановяване на означеното възприемане (рецепция), като за основа се приемат писмени извори от 14-19 в. Най-обемния корпус на изворите е представен от жанровите класове на хронографите и синопсисите. Освен тях съм използвал възможностите, които предоставят някои ключови текстове – напр. „Повесть временных лет” (т.нар. Несторова летопис), „Лицевой свод” и някои други произведения. Специално внимание е отделено на възприемането на някогашното възприемане на България от съвременните руски учени и общественост. Като основополагащ ключ към проблема разглеждам преиздаването на два дисертационни труда от началото на 20 в. – на Л. Карсавин и Н. Осокин. Въпросното преиздаване е извършено като на познание от най-висока степен на истинност, одобрено от научни и академични общности, от представители на Руската православна църква. С други думи – сблъскваме се не с отделен факт на издателска политика, а с цялостно промислена позиция на руската държавна пропаганда. Подложени са на разглеждане и анализ тези две книги, които грубо и недобросъвестно премълчават българския характер на богомилството, достигайки до твърдения от „класическо” манипулативно естество. Позволил съм си да разсъждавам върху един много интересен въпрос – как официозно-изобличаващата позиция, която руското общество формира и поддържа спрямо определени реформаторски движения в рамките на християнската религия или извън нейната парадигма, е довело до съществени липси в руската литература.

Съпоставката с българската литература и такива забележителни произведения като „Богомилски легенди” на Н. Райнов, „Антихрист”, „Тихик и Назарий” на Е. Станев, „Рицарят на Свещената книга” на А. Дончев и редица други, а най-вече – начинът на мислене, вкоренен в българското масово съзнание при възприемането на битието, историята, властта и творците на историята, показват стеснените канали, по които протича творческото конструиране сред източните славяни. Тези липси не са останали без осъзнаване от страна на самото руско общество и то изработва корективни и допълващи тенденции. Първата се изразява в завръщане към първобитното съществуване в измеренията му на славянска езическа доктрина. Разбчира се, в руски условия старославянския езически начин на мислене бива представян изключително като руско характерологично достойние. В живота на съвременния „среден” руснак (и руския) здраво са се настанили цели пластове от суеверни вярвания и представи, магически обреди и практики, развили се до степен на ежедневна и мотивоопределяща основа за вземане на решения и обосновка на човешко поведение. Второто направление обертава хиперболизирания интерес към някои източни възгледи, които обаче остават екзотични и повърхнинни явления в руския идентификационен процес.

Втората част, чието представяне започна в предходния абзац е съсредоточена върху отрицателните начини, според които се възприемат България и българите. Както изискват научните принципи, тук съм направил класификация на тези образи, като съм се спрял на някои основни „архетипни” построения, съдържащи се в оригиналните текстове, с които съм работил. В категоричен разрез със съществуващите представи – в науката, а и сред обществото – именно славянската общност, близостта между българския и руския народ, проявите на загриженост, симпатия и взаимопомощ (каквито факти безспорно са налице), в продължителни исторически периоди руотсите, а впоследствие и русите виждат в лицето

на българите/булгарите преди всичко съперник и враг. Такова отношение е фиксирано в руските исторически паметници и то засяга с малки прекъсвания времето от 7 до 19 в. Сътрудничеството и помощта следва да се възприема предимно еднопосочно – от българите към русите. Такава наблюдаваме в периодите на глад за руското население (гладни години са приблизително всяка 4 или 5 от хронологията на съседското съжителство). Като умели производители на зърно, осигурили с разработени технологии за производството на хлебни култури, българите неведнъж осигуряват жизнеспасителни количества пшеница, ръж и ечемик на своите християнски съседи. За „добросъседски” можем да приемем и десетилетия, преминали във взаимноизгодна търговия, когато руското общество с удоволствие приема луксозните прабългарски и булгарски стоки, майсторските занаятчийски произведения, дори военни средства и технологии. Сред тях специално следва да се упомене обучението в коневъдство, конско снаряжение и начин на сражение с конница (на последното специално е обучаван Светослав Игоревич – руотс с български произход). Освен многобройните приведени свидетелства за усвояването на коня от русите говори красноречиво и самото име за това животно – „лошадъ” – получено при фонетична трансформация на прабългарската дума „алаша”. Особено ценна за българския читател е събраната и коментирана хронология на войните между руотските/руските военни предводители и българските държави. От изключителна важност е фактът, че тези войни продължават и след като Волжско-Камска България става васална на Монголо-татарското ханство – държавата на „Златната орда”. Впрочем не бива да забравяме, че по същото това време и руските княжества се намират в подчинено положение, заплащат данък на ханството и получават от монголските предводители одобрението за властване на своите престоли. С други думи – можем да установим, че владичеството на монголо-татарите радикално се разграничава от това,

което наблюдаваме на Балканите: поведението на осmano-турците спрямо подчинената рая. В руските летописи (напр. споменатият „Лицевой свод“) отделни руски князе свободно се обидиняват във военни походи към българските градове, извършват своите нападения, а „централната“ ханска власт се отнася към подобни действия с пълно безразличие, дори пренебрегвайки своите собствени интереси. Подобни многобройни податки красноречиво доказват, че и руските държавни конструктори и българските държави са могли да водят свободно своята външна и вътрешна политика, съблюдавайки единствено положението на финансови задължения към суверена. Прочитайки тези страници, българският читател ще осъзнае защо не са прави онези историци, които говорят за изчезването от картата на Европа на Велика и Волжско-Камска България (като наследница на първата). На практика нейните владетели управляват държавата си чак до 16 в.

Като активно изявени подобрази на българина-съперник съм представил образите на врага, на инородника, на иноверца. Опозицията християнин – мюсюлманин, която става исторически факт след 10 в. играе твърде значителна роля в средновековните отношения между руси и българи. С получаването на допълнителни враждебни мирогледи, двете общества формират и надстроечни цивилизационни противоречия, които се изразяват в практиката чрез познати „класически“ случаи. На преден план излиза регламентирането на правата на християнските търговци в мюсюлманската държава, насилствените действия, предприемани срещу тях от „басурманите“. Ставата факт явления като „новомъченичество“. То има сходни характеристики с българските новомъченици, попаднали под османско иго – Герги и Никола Нови, светогорските монаси, македонските неофити и т.н. В условията на руската християнска държава в такъв новомъченик се превръща Авраамий Български – светец, тачен от Руската православна църква, чиито мощи се намират във Владимир. За този

религиозен деец съществуват едно или две споменавания в съвременната българска научна (и религиозно-църковна практика). В настоящия труд аз разглеждам подробно личността и нейния „случай”, привеждам непознати сведения и източници за него. Сходен в определена степен е и случаят с иконата на Казанската Богородица. Тя се превръща в една от руските църковно-религиозни емблеми, многобройни са храмовете, построени в нейна чест, чудотворната ѝ сила е доказана през двете отечествени за руското общество войни – 1812 срещу Наполеон и 1941 срещу Хитлер. За първи път тук анализирам историята на тази икона. По отношение на последните два образа съм задължен да дам едно обяснение – защо те са поместени в частта на отрицателните образи след като сами по себе си представят равнището на високата сакралност. Направил съм това, поради причината, че съм поставил акцент върху образа на неверника-враг, който насилва невиния християнин, превръщайки го в жертва. С други думи – образът на ислямизираната фанатична българска маса е единствената причина за възникването на новомъченичеството и проява на чудесата от страна на Богородичната икона.

Сред отрицателните образи, с които функционират дунавските българи в масовото руско съзнание се открояват тези на несполучливия владетел, на владетеля-антихрист. Духовният водач има следните варианти на негативно възприемане: недстоен пастир, натрапник, отстъпник, еретик (според смисловата градация). Ако се върнем на светската власт и нейните представители, то в съответните подглави (1.2,1.3), въз основа на обнародвания тук за пръв път изворов материал, правя заключението, че възприемането на българската държава и държавност започва да се формира посредством естествените символи на тази държавност – владетелите. Ето защо, не просто разкази за съдбите на определени български царе, а целенасочено разгърнат и пропагандиран образ е този на слабия, неуспешния владетел, изгубил династичен дом, царска чест и

държава, поради неумелите си действия, проявена страхливост и отсъствие на воля. Обръщам внимание, че в средновековните хроники и летописи божията промисъл определя съдбите на владетелите. В руска интерпретация, въпреки идеологическата норма на религията, акцентът е проставен върху човешките качества. Още от времето на зрялото Средновековие, в руското масово съзнание се утвърждава като основна битийна ценност успешността. Нравствените правила и Божиите закони са без значение – всичко е възможно и оправдано: цареубийство, братоубийство, отцеубийство, синоубийство – средновековните руски летописци не използват в записите си думи на коментар, толкова повече на отхвърляне или осъждане на подобни прояви. Щом лицето постига своята цел – превземането на престола е знак за успешност, за налагане на своята воля над чуждата и подобни фигури биват еднозначно възвеличавани: както чрез описаните истории, така и чрез съответното титулуване – „велики”. Тенденцията е толкова силна, че се превръща в основа на отношението на съвремения руснак към процесите в света. Успешността започва да се съотнася и към битовата област. Днес в Русия се говори за успешно семейство, за успешна жена (нейните характеристики са самостоятелност и печелене на пари), успешен мъж, успешна фирма и пр. По друг начин постъпват българските летописи и летописци – те не скриват своето непосредствено отношение към съответните исторически процеси и личности. Например, когато се предава историческия случай с Владимир Расате, схващан като отстъпник от християнството, авторите не пропускат да изтъкнат, че ослепяването му е „жестоко”; или когато говорят за наказанието, получено от Никифор Фока, заради проявената извънредна гордост, винаги подчертават, че то е „тежко”. Положен в такъв контекст, летописният разказ за Самуил представя категорично специфичното руско отношение към последния владетел на Първото българско царство. Той е превърнат за обикновения руснак, както и за

феодалната върхушка, в необходимия пример как не трябва да се управлява. Крайна проява на отрицателното „опримеряване“ представлява произведението „Стойание на Угре“, в което не само българските предводители, допуснали падането на държавата под турско иго, но и българските воители, българският народ е употребен като отрицателен пример за недопустимо поведение. Страхливостта е посочената и категорично отхвърлената черта от руските летописци (става дума за цял корпус от произведения с различни автори, които обаче изграждат единен контекст; в този корпус влиза и самият разказ „Стойание на Угре“, и посланието на архиеерея Васиан Рыло до княза, и съветът на московската знат, и разменените писма между княза и майка му и т.н). Тези произведения също така за първи път се въвеждат в научно обръщение в настоящия труд.

Частта, представяща отрицателните образи на България, българите и българското завършва с важно наблюдение. Става дума за възприемането на българите като невежествена маса хора. Източниците са описанията на руски пътешественици из българските земи. За основата на въпросните извори служи пътешествието на В. Григорович. Въпреки обявентата предварителна цел – да се запознае с българите като отделен народ, да установи на място техния характер и способности, да събере материал за езика и културата им, изтъкнатият изследовател проявява някои типични черти за всички руски учени. На първо място става дума за „незабелязването“ на българите като такива. В неговия очерк – всъщност отчет за командировката до Императорската академия на науките можем да намерим интересни и вникващи наблюдения относно гърци, албанци и турци. Мимоходом ще отбележа, че във всички руски мемуари турците се възприемат изключително положително. Авторите обичат да изтъкват тяхната доброта и търпимост. Нее по-различно положението и в текста на В. Григорович. Истинско недоумение буди фактът, че изразеното мнение

не се променя дори след претърпените обиди, унижения, заплахи, попадането в ситуации, в които става дума за физическа разправа и смърт. В сравнение – руснакът нощува в български къщи, бива посрещан от български стопани, гощаван, към него са проявявани грижи, българи му донасят цели човали с книги – кои са те, как се казват, какво са го гощавали, какво представляват неговите водачи-българи из пътищата на Македония и Софийско – няма дори споменаване. Рядко можем да прочетем бегло сравнение с останалите народности – като общи народно-психологически типове. Пред нас изпъква образът на българите като невежествена маса – това е, което съдържа наблюдението в очерка. Българите са неграмотни, незаинтересувани, изостанали, страхливи, вечно оплакващи се, безотговорни и т.н., и т.н. Когато в някои населени места българи отказват да приемат В. Григорович – дори след препоръчителни писма или предварителна уговорка, когато странят от него по улиците на Пловдив, когато старейшината се крие, за да не се срещне с него – ученията изразява своето открито възмущение. Той не иска упорито да забележи, че в същия този Пловдив той е съпровождан от две заптиета, които викат високо, че по улицата минава „московец”, та гяурите да бягат далече – и изобщо не желае да се замисли, че дори подобна среща грози „непокорната рая” с затвор и бой. Чуждестранният му имунитет (става дума за притежавания от него паспорт, както и рекомендации от най-високо място) би следвало да му отвори очите, но не става така. Коментираната рецепция отразява новият започващ етап в руско-българските отношения – началото на 19 в., когато българите се превръщат в „бедния роднина” – вечно оплакващ се, хленчещ и настояващ за спасение. В тази посока се разгаря и въведената от мене дискусия в руския периодичен печат, в която крайно-отрицателното становище на някои руски журналисти и общественици гласи, че щом българите 500 години се

намират под турска власт, звачи нямат не само волята и силата да имат самостоятелен живот, но и определено не го заслужават.

IV. Трета част

„Положителни образи”

Третата част е естествен контрапункт на втората и очертава онези факти и прояви на българите, посредством които в руското общество бива формирана положителността към образа за следване, към напредничавия модел. Както може да се очаква – въпросните образи се отнасят както към миналото, така и към настоящето. Например – когато през 18 в. се репродуцира образът на Търновската „Света гора”, това е акт на съхраняване и нова употреба на паметта за миналото величие, за метрополията – от думата „матер”/майка за Руската православна църква. Що се отнася до образите на българина писател, на твореца на духовни ценности – то безспорно той започва да се изгражда в актуалното му съвремие, но продължава въздействието си и далече след смъртта на личността – посредством оставените и разпространявани негови съчинения. Такива са например Цамблаковите сборници със слова. Положителните образи на България, българите и българското са потърсени отново в различни области. Тук, подобно и на първата част, където словесните образи се съвсемствяват с графични изображения, въвеждам „слуховия” образ на „българския разпев” – начина на пеене при богослуженето, включващ и съответните произведения на български творци на църковна музика. Става дума за специфични химнографски жанрове – кондаци, канони, тропари, които по своята същност представляват единовъздействие на мелодика и текст. Повод за проблема е един непознат за българските учени текст, принадлежащ на българския духовен наставник, писател и едновременно висш йерей в Руската православна църква – Евгений Булгарис.- Както може да се види, личното

му самосъзнание отразява етносният му произход, означението говори не само за известна традиция в руското общество, но и за демонстрация на принадлежност от страна на дееца. Този забележителен текст с констатациите и посоките на описание се „засреща“ с твърденията на съвременни български и руски музиколози, със самата практика на хоровото църковно-религиозно изкуство, известна ни от формирования като „Йоан Кукузел“, „Камерен хор“, хоровете при някои църкви (напр. „Александър Невски“) и др. Наистина е сложно да се говори за и да се описват музикални произведения, но с възможностите на словото съм се опитал да посоча различията между българските и по-късните руски разработки на една и съща тема (напр. „Достойно ест“, „Богородице, Дево“, „Херувико“, „Многая лета“, „Блажен муж“ и др.). Преразказът се отнася до втората подглава – „Българският разпев“. Частта обаче се открива с друга тема – „Митрополията“. Това е изображение-картина на Търновската митрополия със съставлящите я манастирски обители и културни центрове, наречени „Света гора“ (изрично търсене на подобие с Атон). Впрочем подобни разгърнати комплекси от храмове и пустинни жилища се разрояват не само в България, но и в Русия. Защо съм поставил въпросната картина тук, а не в първа част, където въвеждам и разглеждам гравюрните изображения и лубочните каритни с българска тематика. На първо място – защото искам да поставя акцент върху „Митрополията“; на второ – защото става дума не просто за положителен образ, а за сакрален образ на български митрополитски дом, който е възпроизведен в руска среда като символ на изначален образец, като знак за непресекващите религиозни връзки между България и Русия (дори през 18 в.) и най-сетне – като ярко свидетелство за отношението църква-покръстител и църква приемник. Не бива да се изпуска от очи и фактът, че въпросното изображение възниква в периода на подчиненост на България като страна, на яростна борба за гърцизация на Българската апостолическа църква. С

други думи – картината документира и българската народностна църковна структура. Изброените характеристики правят изображението наистина уникално.

Макар и накратко – въвеждам един вероятно известне на редица изследователи на неизползван в нашата наука текст за Борис I като владетел-защитник на правата вяра. Той е фиксиран в някои хронографи и макар лаконичен, отразява борбата срещу бунта на тенгристите, опитали да възвърнат прабългарската традиция в държавното управление на България през втората половина на 9 в. Записът целенасочено премълчава сложните проблеми около славянизирването на българската управленска върхушка, довело да трагични последици за държавата; около византизацията и засилващото се влияние на Източната империя в българския владетелски дом, довело до практическа груба намеса в политиката на самостоятелното царство. Християнската гледна точка за събитието изчерпва паметта за него. В посоката на търсените „български“ образи обаче, бележката е самодостатъчна и изпълнява ролята на образец за поведение, който безрезервно трябва да се следва. Тя още е знаменателна с това, че представя акта на покръстването от страна на Борис I без типичните византийски и повтарящите ги руски манипулации – като самостоятелна воля на владетеля, а не като принуда, следствие на изгубена война и унизителен мирен договор с клауза – покръстване на варварското българско племе.

Централен образ в тази трета част е този на „духовния водач“. Той включва апостолът-мисионер, покръстител, духовния наставник и писателя. Висша изява получава чрез образа на покровителя – светците, „просияли от българский род“, но тачени и в чуждата страна, от чуждото общество. Туке моментът да изтъкна, че между положителните и отрицателните образи има съществена връзка. Тя се изразява преди всичко в нееднозначното възприемане на дейците и процесите. Читателят ще

види, че Киприан, например, е представен и като отрицателен образ, и като положителен. Това е така, защото в исторически план дейността на този религиозен архиерей бива възприемана и в двете крайни посоки. В качеството му на официален и утвърден представител и глава на Руската православна църква той бива утвърждаван от официално настроените люде. Същевременно към него се проявяват силни опозиционни тежнения – предпочитащи да го изобразяват като натрапник, горделивец, жадуващ единствено за власт, лице, уреждащо собственото си положение, най-сетне – като беглец от длъжностите, дадени му от висшата власт. Подобен раздвоен наблюдаваме и спрямо Григорий Цамблак, Теодорит, Игнатий и др. български религиозни дейци, заемащи длъжности в руската църковна йерархия. Възприемането им от русите показва, че противодействието, което те търпят, бива изградено въз основа на делението пробългарска – проруска партия и борбата между тях за влияние в православното пространство. Както вече стана много пъти дума – проруската партия, формирала се през 11 в. получава активна и силна подкрепа от провизантийската партия. Техните цели и задачи за продължителни периоди от време се пресичат и съвместяват. Колкото и нееднозначни да са отнешенията между Константинополската патриаршия и Киевската митрополия, руските йереи виждат огромната опасност не в лицето на гръцката политика, възползваща се от широките възможности, които дават религиозните структури и православното въздействие върху светската власт, а в лицето на българската държава и църква. Съществува цял комплекс от обяснение за тази „странна” особеност на руския развой. Главните причини обаче се коренят в следните три положения. Първо – вазинтийската активна политика успява да убеди руската светска власт, че българската църква е еретическа. Второ – руските дейци се опитват всячески да се оттласнат от българската традиция, тъй като смятат, че езиково-творческото влияние, което изпитват от страна на България и

българските си учители „задушават“ руската идентичност. Трето – в чисто психологически план става дума за типична славянска черта, според която ученикът, последователят обезателно трябва да отхвърли своя учител и водача, за да прояви собственото индивидуално и колективно его. В това отношение колкото повече е дадено, толкова повече е отхвърлено. В резултата наблюдаваме целенасочен процес по изличаване и отхвърляне на българската творческа традиция и неимоверна борба за нейното преодоляване. Процесът протича посредством множество тенденции, едни от които се изразяват в русифицирането на „българските“ жанрове, текстове, сборници, идеи за управление и законност; втората – в русифициране на научната рецепция и манипулиране на българските влияния в руска среда. Случилото се отразява етапите на формиране на руска етническа идентичност – при съдействието на факторите идеология, политическа доктрина, обществени нагласи и поведение.

Централен и обхващащ всички типове прояви образ на лицата-дейци е безспорно този на духовния водач. Неговото представяне не би могло да започне по друг начин, освен с рецепцията на солунските братя Константин Философ и Методий Моравски. Сред многоролевата им изява, средишно място заема тяхното мисионерство. Добре е известно, че Константин Философ е изпращан и взима участие в няколко посланичества. Те имат конкретен характер и същността им се характеризира с изпълнението на дипломатически задачи (предимно – размяна на пленници). Разбира се, по необходимост те са били съвместявани с религиозни прояви. В книжнината са отбелязани именно неговите диспути с представители на различни религиозни системи. Сред тях, както може да се очаква, съответно място имат чудесата. Разбира се, че фактите черпим все от пространното му житие. Неговата последна мисия обаче, има продължителен срок на действие и протича в Българска Моравия. В руска среда разпространение добива представата за славянския

и дори руския характер на неговото учителство. В научните и паранаучните интерпретации се сблъскваме с убеждението, че той се възползва от случайното узнаване за наличие и употреба на „руско”/”рушко” писмо, както и „преведените” на него основни богослужебни книги по време на пребиваването си в Хазария. Редица учени отдавна са дали обяснение за същността на този запис, съхранен в пространното му житие. Тъй като учените разполагат с късни преписи на произведението, то става дума за преобръщане на началната сричка от преписвачи, неразбиращи значението на стоящата в оригинала дума „сурски” (сирийски). Ключов момент е изписването на думата с кирилската „ижица”, която съответства на гръцкото „ю-псиолон” и в определени случаи се чете като „у”. Особено убедителен аргумент е този, че Константин, при усвояването на посочения вид писменост, бързо се научава да чете, тъй като писмената предавали само съгласните звукове. Както е добре известно – въпросната особеност засяга еднозначно арабския начин на запис и в никакъв случай не се отнася до кирилицата, която разполага не само с разгърнатата система за графично отбелязване на гласни звукове, но и е характерна с буквите си за специфичните славянски гласни – еровете, носовките, йотуваните гласни звукове. Или – в случая става дума за поредната манипулативна пропаганда, твърде удобна за имперските амбиции на определени кръгове в руското общество. Разбира се, не са малко руските учени, които не приемат тезата за „руското писмо”, предхождащо „Века на славянската писменост”, както ни е известен от академичното познание на Кирило-Методиевата традиция. Тъй като в тази подглава спирам вниманието си върху положителната рецепция на солунските братя, то аз коментирам този възвисен и възславен образ, който откриваме в химнографията и иконографията. Що се отнася до Методий Моравски, то следва да се подчертае, че той е възприеман в много по-положителен план. На първо място битува становището, че той е „руски

учител”. На второ място – средновековните текстове го превръщат в персонаж, който с умението си да рисува принуждава българския цар да приеме християнството. За първи път тук привеждам изцяло и напълно един важен текст, извлечен от историческия ръкопис под № 1468 в сбирката на Руската държавна библиотека в Москва. Той е озаглавен „О учителех славенских” и е познат в други варианти. В случая интересното се състои в изясняването на съчинението, от което е взет. Трите интерпретиращи я статии, съществуващи по въпроса, я приемат за преправка на Паисиевата история. Всъщност ситуацията е далеч по сложна, тъй като ръкописът включва елементи от историята на йеросхимонах Спиридон. Специално обяснение заслужава мотивът за включване на солунските братя като част от „българските образи” в рускоезична среда. Както и в първата част на този труд, логиката е основана върху езиковата практика на двамата братя. Въпреки, че не отминавам проблема за техния произход, водещата идея е за езика, който дейците познават, на който пишат, и който защитават на различни форуми. Борбата срещу така наречената „триезичан ерес” е средишна в дейността им за утвърждаване на славянобългарския език. Ето защо, дори в крайния небългарски вариант за техния произход, същностната характеристика се дава от факта, че те са славянобългарски говорещи и пишещи люде.

На второ място – тук представям образа на дееца покръстител. Той също така се оказва нееднопланов и проблемен. Първоначално славянската маса в Киевските предели демонстрира решителна съпротива срещу решението за унищожаване на традиционния езически пантеон. За това са запазени отделни податки – например споменаванията как отделни военачалници отиват в градовете с войска, за да проведат решението на Владимир Покръстител. Съвсем конкретно са описани сблъсъци, опожарявания и убийства. Насилието, с което се налага новата религия не може в психически план да не отблъсне масата от хората, които натрапват

християнството. Образът на мисионера насилник не присъства реално в руските исторически хроники, но съвремения анализатор не може да го пренебрегва. След години настъпва вторият период на възприемане на покръстителите. Тук мимоходом ще отбележа, че в летописите, макар и покъсно формирани, се дава монументалната картина на масовото покръстване на руотсите в р. Днепър. Запазени са и имената на тези, които извършват самия акт, а впоследствие го разпространяват из цялата територия на княжествата и полисите. Те са българи, пратеници на Българската апостолическа църква – самостоятелно или при посредието на Константинополската патриаршия (вариантите и становищата за това се различават, въпреки, че във всеки случай става дума за определено „сътрудничество” между двете споменати институции). Българи са не само архиерите, но и певците („домественици”), дяконите – подпомагачи обряда, обикновените свещеници. През целия този период образът на мисионера-покръстител е не само образец за масата и елита, но и престижен, посветен във божественото откровение конструкт. За съжаление през третия период от възприемането на образа на българина-покръстител и първоучител се задвижват процеси на заличаването му и пренасочването му. Проруската партия се ориентира еднозначно към унаследяване на византийската съборна традиция. В нашето съвремие сме принудени да установим отделни податки, обикновено оспорвани, за водещата роля на българските православни дейци като покръстител на руотсите от княжествата. Все повече се утвърждава мнението, че дори когато става дума за реална дейност на български духовници в руските предели, то те донасят „отровата” на ересите. Ето върху тази параболична трансформация обръщам вниманието на читателя. Усилията са ми били да изясня целия сложен процес по първоначално отразяване, а впоследствие – „прикриване” на случилото се. Впрочем, нерядко изследователите са

изправени пред подобен род предизвикателства, бивайки принудени да извършват действителни разследвания по един или друг случай.

Добре е известно – сведенията за това ги намираме не у друг, а у Константин Багрянородни, че в свитата на Великата княгиня Олга, в качеството му на личен изповедник и първосвещеник, участва „презвитерът на всички български църкви” Григорий Мних. Той се оказва и високообразован, талантлив и прозорлив писател и преводач. Негови съчинения биват открити и коментирани от редица учени, сред които Б. Ангелов и Л. Горина. За съжаление в българската наука той остава не особено популярен и изучаван. Постарал съм се да включа моите наблюдения относно „случая”, който той представлява в науката. Такава е причината, той да бъде поместен сред текстовете, занимаващи се с проблема за покръстването на „киевските” славяни. С неговата дейност и словата му започва разглеждането на специфичния образ на писателя-църковник. Безспорно най-ярките фигури в това отношение са тези на Киприан и Григорий Цамблак. И двамата имат ясна българска идентификация. На всеки от тях е посветена обособена подглава. Извън многократно разглежданите и разпространени произведения на първия, спирам вниманието върху факта, че той е автор на така наречените „Степенни книги”. Освен в ръкопис, те биват издадени и печатно – от учения Герхард Милер. В тях съществуват редица обособени текстове, които също така принадлежат на перото на Киприан. Тъй като тяхната идентификация досега не е направена, аз насочвам усилията си към този проблем. Предлагам на читателя едно произведение, съхранено в „Лицевия свод”, чието авторство смятам за Киприаново и подробно аргументирам позицията си. Не спестявам и специфичните обвинения срещу Киприан от страна на някои негови съвременници, а впоследствие – и на отделни руски историци и филолози, които предявяват претенции към въвеждания от Всеруския митрополит стил „Плетение словес” категорично оценяван от

съвременните изследователи като достижение на Търновската книжовна школа. Не е често срещан типът анализ към Киприановите произведения от гледна точка на принадлежността му към исихазма. Ето защо се включвам към тенденцията, съдържаща такъв вид наблюдения и правя разбор на случая с предложената от него всеобща молитва по време на монголо-татарското нападение на Москва.

Вторият изключително значим деец и съответно положителен творчески образ е този на Григорий Цамблак. Добре известни са неговите сборници със слова, преписвани и разпространявани до късно. Авторитетът му като писател и оратор със завидно въздействие върху читателското съзнание е безспорно. Обсъждайки популярността му в руска среда и разпространението на препените на неговите сборници, аз спирам специално вниманието си върху едно негово „неизвестно“ произведение. Употребявам думата неизвестно в кавички, защото формално то бива означено като излязло изпод перото на Витовт Литовски. В литературата не е изрично обсъждана неговата идентификация. Аз правя това тук, като аргументирам авторството на Григорий Цамблак, а така също правя реторически разбор на текста.

Особен дял в третата част представляват авторите с ясна небългарско самосъзнание, които обаче по една или друга причина са включили към емото си български етноним. Такива са Кефалонийските братя Софроний и Йоаникий Лихуди и Охридския архиерей Теофилакт Български. И тримата се гордеят с гръцкия си произход, макар за Софроний и Йоаникий да се предполага тясна връзка със славянобългарско потекло. Към това насочва окръжението им, в което доверени лица са българи, знанието им нта български език, и макар немногобройни, но наличието на произведения на този език. Без това да се превръща във водеща тема при тях, изясняването на този проблем все още представлява немаловажен факт от биографията им, който предстои пред изследователите. Аз насочвам усилията си към

творчеството им, което е обемно, значително по жанрово изпълнение и значимо за цялото руско общество. Те са представители на актуалния по това време филологизъм и рационалистично богословие. Извън произведенията им, насочени срещу католическата пропаганда, станала твърде активна в южноруските предели (съвременна Украйна), те написват книги-учебници по граматика, метафизика, логика, православие. Дейността им протича в качеството им на преподаватели на Московската Славяно-Греко-Латинска академия. В своята лична и публична кореспонденция те непрекъснато настояват, че са български князе. Титлата получават предците им след 1076 г., когато България е под юрисдикцията на Византия. Ето как – творческото и проповедническото им дело минава под знака на българската идентичност – не като самоидентификация, а като като възприемане от страна на обществото. Подобен е случаят с Теофилакт Български, който в личната си кореспонденция има ярка ненавистническа позиция към българите и българското си паство. Въпреки това – в името си той допуска етнонима „Български”, който се номинализира като „именна характеристика” (формално думата „Български” означава факта, че Теофилакт е йероначалник на българска епархия). По такъв начин в заглавията на изключително разпространените тълкувания на евангелията непрекъснато фигурира българският етноним, посредством който не само се запазва, но и актуализира паметта за народа и творческите възможности на негови представители.

Представяната трета част естествено градира към образите с най-високо семантично съдържание. Става дума за свидетелите на християнската вяра, както биват наричани светците. Същите те са и покровители на отделни населени места, региони и цели държави. Цяла редица са българските светци, които по една или друга причина се оказват вписани в календара на Руската православна църква, получават дни за тачене на паметта им, биват възприемани и разпространявани съчинението

служби, жития, пролози и други жанрови форми. Сред всички тях съм избрал да представя Иван Рилски, който е покровител на България и по такъв начин представлява характерологична и сакрална емблема за възприемателите. Привеждам като документално свидетелство едно негово кратко житие, открито в старообрядческа книга от 18 в., издадена в центъра на старообрядчеството в Брянска губерния – Клинци. Текстът е преправка, компилация на известните житийни произведения – българското народно житие, произведението на Георги Скилица и гръцките преправки. Интересен и поучителен е фактът, че паметта за българския светец влиза в компендиума на старообрядчеството. Тук е мястото да изтъкна, че в тази част съм приложил текстове от три, намерени от мене старообрядчески книги, отнасящи се и до Киприан и Григорий Цамблак. Темата за връзката между българската тема и старообрядството в Русия тук се повдига за първи път.

V. Заключение

Завършващата част на дисертационния труд е неизменно заключението. В него, както може да се очаква, правя обобщение на изложеното в предходния текст, давам основните изводи и защитавани тези. Спирам се върху това, което смятам че представлява научен принос в труда.

VI. Използвана литература

Едно от необходимите технически допълнения към всяко научно изследване и списъкът на използваната литература. Ясно е, че той се прави за улеснение на читателя, за негова по бърза и по-пълна ориентация – както по отношение на разглежданите проблеми, така и с оглед компетентността на автора. Той представлява пълна и точна извадка на цитираните книги, статии, студии и извори, направени под линия.

Възприел съм този начин, въпреки все по-налагащото се цитиране в скоби – с указване на книгата и страницата, тъй като смятам, че това е единственият най-лесен начин за усвояване на информацията от читателя. Приложеният тук списък съдържа 56 извора и 273 научни изследвания, сред които заглавия на английски, немски, гръцки. Безспорно най-голямо е количеството на руските изследвания – според тематичната насоченост на труда.

VI. Списък на научните приноси в труда

1. Подбраната тема се въвежда за пръв път в българската наука като обект на монографично изследване.
2. Въведен за пръв път е корпусът на азбуковниците.
3. Въведен за пръв път е корпусът на руските исторически календари, съдържащи исторически статии за българите. Представен е напознат на науката текст – картака история на българите от Й. Щритер.
4. Въведени и описани са за пръв път изображенията (картини) на българска тема, работени и разпространявани в Русия.
5. Въведени в научен оборот са малкопознати истории, с обособени части за българската история от Й. Щритер и Г. Милер.
6. Въведено в научно обръщение и малкопознатото житие на Йоаким Всеруски и неговият план за освобождение на България.
7. Въведена и разгледана за пръв път е частта за България (70 стр.) от Бишинговата география.
8. Класифицирани и изследвани са отрицателните образи на България, българите и българското в рускоезична среда.
9. Въведен е за пръв път св. Авраамий Български, изяснен е неговия „случай”, предложен е неизвестен за него текст от „Лицевия свод”.
10. Разгледани са отрицателните рецепции на Киприан и Григорий Цамблак, аргументирани с богат изворов материал.

11. Класифицирани и изследвани са положителните образи на България, българите и българското в рускоезична среда.

12. Въвежда се малкопознат текст на Евгений Булгар за българския разпев в руската литургия.

13. Изследвана е дейността на Софроний и Йоаникий Лихуди.

14. Идентифицирано и разгледано е произведение, принадлежащо на перото на Киприан.

15. Идентифицирано и изследвано е произведение на Григорий Цамблак.

16. За пръв път се въвежда корпус от извори на старообрядческата руска книжовност в българската наука. Сред тях са преправки на жития за Константин Философ и Методий, Иван Рилски, Киприан, Григорий Цамблак.

17. Предложен е неизвестен текст – вариант на сказанието за словенските учители от исторически труд, погрешно идентифициран като преправка на Паисиевата история.